

Bereznay András válasza *A cigányság történetének atlasza* Szuhay Péter általi „ismertetésére”

A Regio 2018. 3. számában lenyűgöző kritikát közölt Szuhay Pétertől *A cigányság történetének atlasza* (ott, tévesen a „cigányok”-é) című munkámról. Az elismerés azért jár, mert recenziók körében egészen kivételes egy atlasznak a hozzáértés teljes hiánya melletti, semmivel sem alátámasztott, pusztán hangulatkeltéssel elért, így szépirodalmi értékűnek tekinthető megsemmisítő elmarasztalása. Szuhay ezzel olyan nagyság, mint Lewis Carrol (illetve fordítója, Weöres Sándor) nyomába lépett, aki egy versében sikerrel keltette az értelmes közlés benyomását jelentés nélküli szavak hangulatkeltésre mégis alkalmas ügyesen forgatásával. (v. ö. „Volt egy brillós, a csuszbogó. Gimbelt és gált távlengibe...”) Míg azonban Carroll értelmetlen szavakból sejtetett ki művészien értelmet, Szuhay szavai kifogástalanok. Mondatai azok, melyeknek nincs a formális mellett is megfogható jelentésük, csak munkámba tökéletlenségeket fonákul sugalló hangulatuk.

Az, hogy Szuhay mit sem tud történelmi atlaszokról, nem abból derül ki, hogy antropológusi szakértelmét tekintve nincs köze hozzájuk. Attól még tudhatna. Nyitó elmarasztalásával mutatja ezt meg írása elején, ahol azt szögezi le rosszállóan – úgy tehát, hogy az olvasó *érezhesse*, problémára utal – hogy a térképek kísérőszövegei „szakirodalmi hivatkozásokat jobbra kerülő, lábjegyzeteket egyáltalán nem használó” (értsd: a tudományosság igényének nem megfelelő) jellegűek. Ha lett volna a kezében történelmi atlasz, azon túl, aminek forgatására iskolában esetleg kényszerítették, tudná, hogy a műfajától egészen idegen az, aminek, mint más atlaszokból, sajátomból is természetes távollétéből ő annak – más ok nem lehet az említésre – alacsony szintjét sugallja.

A későbbiekben azután jártassága hiányát, vagyis, hogy a műfajról, amelyben munkám fogant, annak céljairól, eszközeiről, értelméről a legkevesebb fogalma sincs – látni fogjuk – másképpen is vissza-visszatérően bizonyítja.

Más körülmények között ezzel nem lenne baj – senki sem ért mindenhez – de azt lehetne várni, hogy aki ezzel magára nézve tisztában van tartózkodik attól,

hogy kísérletet tegyen olyan munka ismertetésére, amelyhez műfajilag nem ért. Szuhay ezt mégis megtette és írása tekintetében ez valamire mutat. Valamire, ami annak egészét átjárja; az másból nem is nagyon áll. A neve: intellektuális tisztességtelenség. Ugyanakkor e mögött mást is lehet sejteni, ami már nemcsak Szuhay írásának fogyatékosága. Azt, hogy a cigányság (és megkülönböztetően csak a cigányság) különféle megközelítések sorának önmagukban legitim tanulmányozását elfogadott dologgá rögzült, főképpen nálunk, szemléleti szinten „*ciganológia*”-ként egyetlen, akármennyire is föltűnően tudománytalan hatalmas zavaros összevisszaságban (vulgó: katyvasz) megközelíteni és ezzel a fölmerülő kérdéseket garantáltan megoldhatatlanná tenni. Nem nehéz azonosítani – itt Szuhay írásától elvonatkoztatva – egy bizonyára nem keresetten és nem is rossz szándékúan, de mégiscsak meghúzódo, rasszizmusba gyökerező szemléletet a jelenség háttérében. Nehéz mással magyarázni azt, hogy a cigányságot önmagában ítélik a gyakorlatban olyan egyben tanulmányozandó egésznek, ami más népekkel kapcsolatban ilyen formában senkinek sem jut eszébe. Vagyis mintha a cigányság valami külön *species* lenne, nem csak egy embercsoport, mint minden más és ezzel esetében ez az, ami *egyben* tanulmányozandó, nem mint más népeknek azok külön-külön etnográfija, nyelve, szociológiája, antropológiája, vagy éppen történelme. Igaz ugyan, hogy létezik amerikanisztika, sőt hungarológiáról is hallottunk, az ilyen fogalmaknak mégis más az Amerikával, illetve a magyarsággal foglalkozó tudományágakkal való viszonya, mint a ciganológiáé a cigányságot tanulmányozókkal. Az előbbieket inkább adminisztratív, mint egybeolvasztó értelműek. Igen valószínűtlen például, hogy egy brit folyóirat a magyarság antropológiájában jártas, e minőségében hungarológusnak is nevezhető tudóst kérne föl egy a magyarság történetét térképre vivő történelmi atlasz méltatására. Ilyesmivel vagy a történelmi, illetve politikai földrajz szakemberéhez, vagy olyan történészhez fordulna, akitől nem idegen a térképi közlés világa, még akkor is, ha ők nem föltétlenül elsősorban a magyarságra specializálódtak. Ha pedig egy tévedés folytán a brit szerkesztő mégis antropológust kérne föl, az bizonyára hozzá nem értését hangsúlyozva vonná ki magát köszönettel a megtiszteltetés alól. Csak a ciganológia különös világában képzelheti egy tudomány művelője, hogy a másikkhoz is ért, már ha az, mint ő, cigányokkal foglalkozik.

A jelenségnek – a cigányság különböző aspektusai saját jogukon és keretei között tanulmányozása helyett egy összefogó *ciganológia* tárgyává tételének – nem csak háttere van, de következményei is vannak. Az egyik, hogy ezzel a cigányság elszigeteltségét, ha mással nem, *különlegességként* tanulmányozandó misztifikációjával – minden föltehető és sokat hangoztatott ellenkező irányú jószándék mellett is – mintegy konzerválják, helyét kijelölik, és másokétól elválasztják. Az egy ernyő alá szorult szakágak képviselőinek versengése a megosztani kényszerült közös anyagi forrásokért, de akár a napfényért a másik következmény: kenyérharc. Tudományon kívüli szempontok teszik tehát érdekeltté a kutatókat az egybe

gyömöszölség folytán, de csak amiatt rivális szakterületeik eredményeinek megszületése gátlásában, a megszületett eredmények elfojtásában, vagy legalább a figyelemből való kiszorításában, sikereik elbagatellizálásában. Mindez gyakran a tudományosság látszata mögé rejtett véget nem érő álproblémákon folyó, a marakodás szintjét elérő álvitákban, azoknak hasznos célt nem szolgáló konzerválásában merül ki. Így a ciganológia egységes tudományként való fölfogása gátolja a cigányság jelenének és múltjának egyidejűleg több oldalról történő föltárását, az előrevivő kutatást, illetve eredményeinek más-más szempontból vagy módon közzétételét: „sok az eszkimó, kevés a fóka”. A következmények rendkívül károsak. A cigánysággal foglalkozó független, de összevegyített tudományok művelői számára érdekből kínálkozik a ciganológián belüli dominanciára, vagy éppen kizárólagosságra törekvés, alkotó energiájuk túl nagy része fordul az e körül vívott terméketlen küzdelmekre. Így ahelyett, hogy egymást – amint várni lehetne – segítenék, szakterületeiket kölcsönösen kiegészítenék, előre vinnék, a más téren elért eredményt üdvözlőnek, más sikerét fenyegetőnek érzve annak legitím voltát tagadják, mindent összevéve tehát tevékenységük legalábbis egy részével gyakran a szakmai haladás kerékkötői.

Nem látszik kizártnak, hogy az, hogy az antropológus Szuhay atlaszomat mindezen elmondja, t.i. minden rossznak, de anélkül, hogy kiderülne, hogy amit rossznak sejtet, miért és mennyiben lenne az, hasonló indíttatású. Bár irodalmiasított formába öltöztetett, valójában mégsem több mint fenekedve ócsárlásán kívül az olvasó lényegileg semmit sem tud meg belőle. Amit „megtud”, az, ahol nem értelmetlen, ott nem igaz.

Láttuk, hogy a lábjegyzetekre vonatkozó közlésének információs értéke nulla. És kevesebb is annál. Egy nem létező szakmai követelmény érvényesnek színlelése, azaz egy ilyen elvárásnak meg nem felelésem tettetése érdekében közlése rosszhiszemű: keresett rászedés. Egész írásában hasonló eszközökkel operál.

Ismertetése egészét átjárja a konkrétumok mellőzése. Megfogható hibák azonosítása helyett az olvasóval megvesztegetően össze-összekacsintva, rendre csak utalással inszinuálja, manipulátívan tehát az atlasz – úgy látszik, azt reméli – így magától értetődően silánynak tetsző voltát. A hol munkámra, hol személyemre irányuló gúnyolódó hangvétel ismertetése alaphangja. Ez nem zavarna, mert a humor akkor is értékelhető, ha az ember saját gyarlósága ellen irányul, de probléma, hogy sosem valamilyen kimutatott visszás vonást tesz nevetségessé, hanem úgy forgatja a szavakat, hogy – ha sikerrel jár – a gúny tényéből derüljön ki, mintha az lenne bizonyíték, hogy a különben azonosítatlan hiányosság vagy más probléma valós. Nem humor ez, nem szellemesség, csak (a tartalmatlan vádaskodást talán elfogadhatóvá tevőnek képzel) olcsó szarkazmus álcája mögüli folytonos áskálódás.

Lekezelő gúnnal hozza ki például abból, hogy az atlaszt három év alatt készítettem el, pedig az – amint egy bizonyos ferdítéssel mondja – „egy nép négy ezer éves” történelméről törekszik számot adni, annak valószínűsítését, hogy munkám

csak silány lehet. Ha e szemrehányásának megfogható értelme van, az csak az lehet, hogy annyi ideig illett volna rajta dolgoznom, mint amennyinek az eseményeit térképre vittem. Ha nem az, eldönthetetlen mi lenne. Bizonyára sok történelmi atlaszt készített, így tisztában van vele, hogy ez a fajta munka mennyi időbe telik, és tudja, akármennyi is az, *biztosan* sokkal több, mint a három teljes év, amit az atlaszra fordítottam. Valójában nem is sejtí miről beszél. Miféle kritika marasztal el egy munkát azon az alapon, hogy hány év alatt készült el? Igen, de hol benne a hiba? Gúnya arra irányul, hogy munkám rossz. Miből tudjuk ezt meg? Abból, hogy kigúnyolt. Áskálódó, csípkelődő gúnyorossága tautológikus: üres.

Nemcsak a munka időtartamának tekintetében az. Ugyanezt a hamis logikát érvényesíti akkor is, amikor azon igyekezik, hogy nevétség tárgyává tegye azt a tényt is, hogy az atlasz saját munkám: „tisztelendő a bátorság, hogy a szerző néhány éves munkával egy egész kutatócsoport munkáját végezte el.” Mintha lenne arra bármiféle szabály, hogy jó történelmi atlaszt csak népes testületek készíthetnek sok-sok év alatt és én ezt megszegtem, amiből ő következtetéseket vonhat le. Másról is árulkodik ez. Annyira nem érti miből áll egy történelmi atlasz készítése, hogy tudatlanságában az kutatássá misztifikálódik a szemében. Kutatni ugyan tényleg szükséges ilyenkor a szerzőnek, de csak használható források után. Olyan „kutatás”, amihez valamiféle kutatócsoport léte lehet esetleg kívánatos, egy – ahogyan az lenni szokott – sokak sokfelé folytatott sokféle kutatásainak meglévő eredményeit mindössze térképre vivő, azokat ezzel vizuálisan hozzáférhetővé tevő, így összegező atlasz készítése során nem értelmezhető. Úgy ír mintha pontos ismereteket tételezne föl magáról arról, hogy egy történelmi atlaszt sokan *kell*, hogy készítsenek (ami előfordul, de korántsem szabály, sőt lehet probléma), miközben írása tanúsága szerint erről sejtelve sincs. Így az atlasz nem csak azért lenne csapnivaló, mert hamarabb készítettem el, mint ő azt lehetségesnek képzele, hanem azért is, mert egyedül. Ezt majd más összefüggésben is fogom érinteni. Hogy tartalmilag mi mutatná rossz minőségét, hogy van-e benne hiba, itt sem tudja meg az olvasó.

Szuhay máshol is kitaratóan csak sugall. E technikája gyakran párosul egyszerű tények olyan beállításából, hogy abból – megfogalmazatlanul hagyott természetű – tökéletlenség legyen érezhető. Panaszosan fakad föl a térképek száma vonatkozásában: „Miért pont 52 fejezetből áll...” Az embert furdalja a kíváncsiság, milyen számot helyeselné és az mitől volna kívánatosabb, mint a hangulatilag kifogásolt „pont 52”? Ha lát hibát, közölhetné is, mi az.

Semmitmondó inszINUÁCIÓI sorában előfordul, hogy még ennél is kevesebbel éri be. Egy általa nem közölt okból kifogásoltnak utalt korrekt térképcímről az utána Suhay által tett írásjelből „(!)” derülne ki, hogy az – rejtély marad miért – nem megfelelő. Ilyenkor az olvasó dolga, hogy szégyellje magát ha nem tudja, miféle vétkemre utal a szakértő kritikus. Ha ezt eléri, működött a módszer: sikerült manipulatíván tudatosítani valamiről, amivel semmi baj (de nem is tudományos kérdés,

hanem a szerzői szabadság része), hogy az valamiképpen bizonyára rossz. Győzze meg magát az olvasó, hogy mitől, miért és mennyiben!

Ha lehet, még különösebb – mert itt már halmozott – inszINUÁCIÓI közé tartozik, hogy munkám silányságára abból is lehessen igyekezete szerint következtetni, hogy a nekem értékes tanácsot nyújtó szakértőket gyanúsítja meg nyíltan, ha szokása szerint konkrétumok mellőzésével is, valamilyen csak sejtteni engedett tisztességtelenséggel. Az atlasz egészére utalva írja t.i. „csak ennyire futotta a segítségükből, avagy....?” Eddig az idézet. Avagy mi? Találgasson az olvasó, miféle rosszhiszeműséget kíván sejtetni kollégáiról és milyen alapon. Igaz, az utalás ha nem az ő rossz szándékukra, saját korlátaimra irányulónak is fölfogható, azéra, hogy nem tudtam az ez esetben mégis kifogástalan tanácsaiknak hasznát venni. Így vagy úgy, az eddigiekben sem sokat nyújtó írása ezzel az oldalvágásával – indokolt kimondani – a közönséges piszkoskodás szintjére jut.

Máskor inszINUÁCIÓ nélkül ugyan, de hamis állítással él azzal, hogy az atlasz egyes természetes vonásaira úgy hívja föl a figyelmet, mintha azok pusztán létükkel nem tennének eleget valamilyen – maga által kiötlött, nem valós – kíváncsalmnak. Így abba, hogy a földrajzi és kronológiai utalásokat tartalmazó alcímeket, melyeket a térképek jegyzékében az ott magukban álló rövid térképcímek könnyebb értelmezhetősége érdekében használtam, nem ismétlem meg fölöslegesen az egyes térképeken, azt próbálja belemagyarázni, hogy emiatt az olvasó ha meg akarja tudni, mit lát a térképen „rende visszalapozni kényszerül”. Érdekes. Tényleg kénytelen visszalapozni, aki előtt ott a térképen, rajta évszámok sorával, hogy „Anglia, Skócia, Északi-tenger, Norvégia, Svédország”, hogy a térképek jegyzéke alcímeiből tudja meg, hogy amit lát az „Brit-szigetek, Skandinávia; 16. sz.”? Kell neki ez, különben nem hinne a szemének? Igaz lenne, hogy Szuhay nem ismeri föl szájbarágó alcímkezés nélkül, hogy mit lát, vagy olvasója intelligenciáját inzultálja azzal, hogy az ne tudná? Esetleg azzal, hogy fölteszi róla, hogy az majd elhiszi neki, hogy ez fogyatékosága az atlasznak?

Szuhay a munkának abból az erényéből (a forrásközlés történelmi atlaszoknál nem általános), hogy – azt is jelezve, melyik térképhez mely művet használtam – forrásaimat gondosan megadtam, az atlasz további, de itt sem konkretizált, csak utalt rossz minőségét igyekszik olvasójában tudatosítani. Alaptalan állítást is tartalmazó gúnyolódó inszINUÁCIÓJA értelmében alacsonynak mondott számuk (136 munkát használtam) úgy látszik az atlasz rossz minőségének, illetve saját tudatlanságomat föl sem ismerő hozzá nem értésének a jele. Ugyanis ezt írja: „A szerző bátorsága éppen azért lélegzetelállító, mert mások egy-egy téma/ fejezet/térkép-lap kidolgozásához tanulmányoznak át annyi cikket/könyvet, amennyit szerzőnk a négyezer év 52 témájához összességében magáévá tett.”. Hogy kik lennének azok a mások, nem derül ki, de az állítás különös, mivel a sajátommal összehasonlítható munka eddig a világon sehol nem készült. Ezt a nem is éppen érdektelen tény, érdemes talán itt rámutatni, Szuhay ismertetése egészében gondosan elhallgatta. De a

lényeg nem is az, hogy igaz-e, amit mond, hanem, hogy áltudományos képtelenség egy ismertetés részéről a bemutatandó munka tartalmi értékelése nélkül, a műben hibát nem azonosítva, azt forrásai számát kifogásolva mégis elmarasztalni. E szám lekicsinylése folytán azért idetartozó, hogy a Times Booksnak a világtörténelem egészét bemutató hatalmas atlasza 3. kiadásában 139 forrásmunkáról tájékoztat. Ami pedig azt az állítását illeti, hogy nem minden témához adtam volna meg irodalmat, téved. Csak ő nem azonosította, amire pedig kiemelten hívtam föl a figyelmet, hogy Fraser munkája általában forrás: ahol nincs egyéb, Fraser az.

Amit Szuhay nem tud, vagy úgy tesz mintha nem értene, az az, hogy egy történelmi atlasz korrekt készítője annyi forrást ad meg, ahányban az egyes térképei megalkotásához szükséges adatokat megtalálta. Nincs értelme számára azonos adatokat idéző több cím felsorolásának, hiszen ilyenkor a szerző célja nem járasságának demonstrálása, hanem az olvasó tájékoztatása az atlaszban látható információ eredetéről. A cigányság történetének szakirodalmi pedig – főképp a szélesebb összefüggések vonatkozásában, és talán a legújabb kortól eltekintve, híres arról, hogy hajlamos a különböző kiadványokban vagy másfél évszázada ugyanazokat az adatokat ismételtetni más-más, azokhoz gyakran alig, ha egyáltalán hozzátevő szerzők neve alatt. Szuhay ezzel a különben is érdektelen panaszával csak blöfföl.

Forrásaim tekintetében arra is kiterjed éreztetett rosszsallása, hogy nem tartottam magam valamilyen általa kívánatosnak sugallt, bár nem létező kvótarendszerhez. „Az is jól látszódik” – leplez le „hogy a hivatkozott könyvek nagyobbik része angol nyelven jelent meg”, pedig – értesít – térképeim többsége Közép- és Kelet-Európa témájú. Ami vitatható egyben érdektelen, mivel az igazi kérdés az, hogy amit főlemlít mitől lenne probléma? Szuhay szerint úgy látszik azért, mert „ez azt is jelenti, hogy nem feltétlenül «első kézből» származnak az adatok”. Amelyek azért helyesek, drága Szuhay úr? Ha igen, és ezt ön nem vonja kétségbe, akkor mi az, amit szóvá tesz és mivégre? Effélét doktori disszertációk opponensei sem feszegetnek. Ha a munka jó, mit számít (ha karikírozhatom), milyen színű papírra nyomták egyik forrását?

Ha másból nem derülne ki, Szuhaynak a történelem, illetve a történelmi atlaszok és térképek fogalmát illető gyakran furcsa, feszengőnek érződő, szokatlan szóhasználata is arról árulkodik, hogy idegen számára azok világa, nem érzi benne otthon magát. Ilyenek: „történetében/történelmében”, „térkép/atlasz lapok”, „történeti atlasz”, „történeti/történelmi atlasz”, „atlaszlap gyűjtemény”. Úgy hatnak ezek, mintha kétségei lennének melyik a helyes, vagy bevett kifejezés és így mintegy a biztonság kedvéért azonos értékű, alternatívának csak képzelt formákat használ, vagy a megérthető, de szokatlant választja. Hasonló az is, hogy rendszerint „térképlap”-ot említ „térkép” helyett, sőt, egyszer az „atlasz” szót a „térkép” helyett, annak tévesen gondolt szinonimájaként is használja, mintha így más, talán úgy érzi, világosabbat mondana. Többnyire nem hibái az ilyenek Szuhay más miatt rettenetes ál-ismertetésének, de – alighanem a szerző szándéka ellenére – jeleznek valamit.

Azt jelzik, hogy Szuhay nem otthonos a történelmi atlaszok világában. Ez világos, de sokkal többről van szó. Bár vállalkozott az enyém ismertetésére, használatára alapfokon sem képes. Nem tudja (nem akarja?) értelmezni azt, amit lát. Csak ezért történhetett, hogy a leghihetlenebb aggályt fogalmazza meg egy térképről, olyat, amit nem csak arról, de az atlasz minden más térképe, sőt minden történelmi atlasz minden térképe összes részletéről is szóvá tehetne. Ha ugyanis az olvasója elé tárt kiagyalt probléma valós volna, azt jelentené, hogy történelmi atlaszoknak nem volna szabad létezniük. Egynek sem. Így ír: „Jóllehet a...térképlap földrajzi helyén, időmeghatározással jelzi a cigányok ellen irányuló egyes cselekményeket, ám külön értelmező füzet kellene ezek részletesebb kifejtéséhez, hogy az olvasó, a felhasználó értse, hol mi is történt”. Vajon érti mit mond? Olyan ez, mintha valaki egy ló minőségéről úgy panaszkodna, hogy méltatlankodva fölkiált: „Füle van!”, „És kettő!!” Amire a válasz: – Igen, a lovaknak szokott lenni.

Szuhay álproblémájának egyetlen lehetséges értelme az, hogy szerinte ha egy térkép nem mond el adatairól *mindent*, ami azokkal kapcsolatba hozható, akkor rossz. Közben azt sem közli, miért kellene többet mondaniuk, mint amennyit rendeltetésüknek megfelelően elmondanak. Amit szóvatesz, az minden térképi jelzésről elmondható. Gyakori például atlaszokban csaták talán dátumolt, olykor a győztes félre is utaló jele. De nem derül ki e jelekből, hogy a csatát jó vagy rossz időben vívták és miért, mit tett a tüzéség, valamint, hogy hány óraker, milyen irányból támadott az egyik fél lovassága és mikor a másiké, sem az esetek neve, és nagyon sok más sem olvasható le róluk. Ami természetes, hiszen egy térkép célja tények lokalizált közlése, nem részleteik és folyamatuk leírása. Ugyanúgy, mint tökéletlennek beállított térképemen, ami cigányokkal történt. Atlasz használók számára mindez axiomatikus. Szuhay szerint azonban „külön értelmező füzet kellene” ilyenkor „hogy az olvasó, a felhasználó értse, hol mi is történt”. Ezt az abszurditását máshol, ott az atlasz egészére nézve is előadja: „Olyan információkat sűrít, melyhez valódi, kiterjedt leírások kéne, hogy társuljanak.” Elgondolni is rossz, mit szólna Szuhay a műfaj többségére jellemző, információikat minden szöveg nélkül kínáló történelmi atlaszokhoz, ha találkozna velük.

Az általa ismertetett munka műfajáról való teljes tájékozatlanságát mutató panaszában logikai végigvezetéséből nem kevesebb következik, már ha az indokolt lenne, mint, hogy csak az a jó történelmi térkép, amely az emberiség által fõlhalmozott ismeretek teljességét tartalmazza. Ha kevesebb olvasható le jeleibõl, Szuhay mindig rá tudna mutatni valamire, amihez „külön értelmezõ füzet kellene”, illetve hozzájuk „kiterjedt leírások kéne, hogy társuljanak”, vagyis szerinte a történelmi atlaszoknak nincs létjogosultsága. A valóság azonban az, hogy csak õ nem érti, azok mirõl, miért, hogyan szólnak.

Ha már áttekintett, és részben még szemügyre nem vett, nem kis erőfeszítései sora láttán, melyek mind arra irányulnak, hogy atlaszomat mindenáron elmarasztalja, még ha arra tényleges okot, összes gúnyolódó inszINUÁCIÓJÁVAL, hamis

fölvetésével együtt, egyet sem talál, fölvetődik a kérdés, valami mégiscsak kell, hogy legyen mindeközben, ami őszintén bántja. Annak keresésekor, hogy mi az, aminek tényleg nem örül, vajon mi lappang a sok alaptalan leszóláskísérlet mögött, azokat mi motiválja, lassanként az a kép bontakozik ki, hogy atlaszom léte maga az, amit helytelenít. Nem azért, amit sok erőlködéssel tettet, hogy az valahogyan tökéletlen, hanem mert van. Még pontosabban nem is az zavarja, hogy mint atlasz létezik, hanem, hogy ha már a cigánysággal foglalkozik (amit még elnézne), akkor miért a cigányság *történetének* az atlasza, nem olyan más cigány témájú atlasz, amilyent ő maga készített volna, ha az eszébe jut és képes is lenne rá?

Minden, amit munkámban, melynek tartalma pontosan megfelel a címének, önkényes vagy csak egyszerűen hibás értelmezéssel hol úgy tesz szóvá, hogy fölösleges volt, hol azzal, hogy nem volt elég, arra mutat, hogy ragaszkodik hozzá, hogy valami másnak tekintse atlaszomat, mint ami, és így azért marasztalja el, ami. Szociológiai, kulturális antropológiai jellegű, a mai helyzetről vagy a közelmúltról szóló témákat szeretne látni, számon is kér egy sor ilyent, mintha nem tárgyalásuk munkám hiányosságát jeleznék, holott azok nem történelmi atlaszba tartozók. Talán Szuhay is azonosíthatná, hogy az, hogy egy atlasz arról szól, amit címében ígér, nem lehet egy korrekt ismertetés roszszallásainak alapja. Alighanem a ciganológia egységesnek fölfogása magyarázza, hogy ezt mégis lehetségesnek tartja. Aki így – mondhatnánk – gondolkodik, annak a fejében a dolgok sejtetően úgy mozognak, hogy „Ha a cigányság történetének atlasza, akkor a ciganológia körébe tartozik, és ha odatartozik, számonkérhető rajta a ciganológia minden ágának képviselője, szóvátétel miatt nem más ágakra, sőt – saját preferencia alapján – kizárólag rájuk koncentrál, azaz miért a cigányság történetét viszi térképre a ciganológia szociológiai és kulturális antropológiai témái helyett?” Ami persze abszurdítás. Szuhay írása mégis kimutathatóan ilyen szellemben fogant.

Csak ezért bélyegezheti a 20. századi lengyelországi, a cigányság fölötti „királyság”-nak a lengyel állam által évszázadokkal korábban meghonosított előzményét fölelevenítő intézménye körüli összetett, csatákkal is járó, több évtizedes eseménysorozatot „marginális kérdés”-nek, térképrevitelét e minőségében kifogásolva, miközben azt panaszolja, hogy „cigánykirályság” máshol más – egymásétól is különböző – értelmű, illetve funkciójú, de a lengyelországi hagyomány nélküli előfordulását nem tárgyalom. Ami pedig helyes, mivel amit hiányol történetileg – főként egy atlasz számára – érdektelen. Ezt azután a maga keltette zavar kiteljesítésével, más hiányt is insznuálva panaszosan a vajdaság intézményével is összemossa, amit pedig a maga helyén – de általa elhallgatottan – több megközelítésben is érintettem. A lényeg itt így is, úgy is az, hogy nem akarja (tudja?) belátni, hogy egy történelmi atlasz a Kwiek „dinasztia” körüli események bemutatásakor nem egy szociológiai értelemben azonosítható intézményt „a királyság”-ot illusztrál, de egy antropológiai megközelítésben formálisan összehasonlítható jelenség, ahogy Szuhay elvárná, kimerítő (vagy semmilyen) áttekintésére sem törekedhet, hanem

műfajilag kifogásolhatatlan célja az adott hely és kor önmagában bemutatásra érdeemes tényeinek a dokumentálása. A szempont, amelynek címén itt elmarasztal nem csak önkényes, hanem alkalmazhatatlan is: közömbös.

Minden más, amikor – ritkán – legalább annyiból konkrét, hogy adott térképhez köthető panasza is hasonló: a tényleges összefüggések elkendőzése melletti, nem létező elvárásnak meg nem felelésem tettetése. Így *Számok* című térképem esetében azon túlmenően is, hogy úgy tesz, mintha nem lenne képes azonosítani a térképnek pedig közölten historiográfiai fejleményekről és csak azokról szóló jellegét, még különféle – igen durva – csúsztatásokkal is él, hogy ilyen áron a térképre ilyen-amolyan hibák sorát tudja ráfogni. E térkép vonatkozásában említett minden egyes panasza fonák kiforgatás eredménye: alaptalan. Csak hüledezni lehet azon például, hogy ahol a jelmagyarázatban az olvasható egy bizonyos betűtípussal kiírt, a térképen úgy megjelenített szavakra nézve, hogy „a 19. század közepén ismert cigány alcsoport” azt – vagyis az ilyen kiírások hiányosnak mondott voltát – hogyan képes valaki, aki előtt ott a jelmagyarázat, azzal panaszkodni, hogy „ha megnézzük a 19. századi forrásokat, s időben meghosszabítjuk 20.-ik századi felvételekkel, kiderül...” és itt következik, amit hiányol. Maga is elismeri tehát, hogy amit számonkér „20.-ik századi” ismeretek nélkül nem számonkérhető. Ha azok – függetlenül attól, hogy korábbi meglétük levezethető-e későbbi ismeretekből, a 19. század közepén ismeretlenek voltak, a térkép kifogástalan. Nem mondtam sehol, hogy a térkép arról szól, milyen alcsoportok voltak vagy nem a kérdéses időben, hanem azt, hogy melyekről tudtak az akkori érdeklődők. Szuhay ezt nem tévesztheti el, mégis elszántan igyekszik legalább nem eléggé résen lévő olvasói félrevezetésére: azt csapja be, akit tud. Olyan ez az igyekezete, mintha egy – képzeljük el – „Az ókori építészet csodái” témájú térképnél az Eiffel-torony föltüntetetésének hiányáról keseregne, azzal az indoklással, hogy „ha megnézzük az ókori forrásokat, s időben meghosszabítjuk 20.-ik századi felvételekkel, kiderül...”. Igen, akkor kiderül. De miért utódatálnánk éppen azt az információt, aminek a korabeli létéről számot adunk, mintha másról szólnánk, mint amiről ígérjük, hogy szólunk? Az effélének semmi tényleges értelme nincs. Ami van Szuhay részéről, az a szavakat rossz szándékúan tekergető közönséges csalás. Hasonlóan jár el, amikor azt tetteteli, mintha térképemen az lenne a helyzet, hogy amint írja „egy-egy identifikálható ország területén a cigányok azonos néven neveztetnek”. Ezt a valótlanságot már idézett, a jelmagyarázatban lévő közlésemre alapozza, vagyis úgy tesz, mintha azzal, hogy egyes a 19. század közepén ismert alcsoportok nevét kiírtam, az nem rájuk, az alcsoportokra vonatkozna csak, hanem minden ott élő cigányra. Nehéz elhinni, hogy iskolázott ember ennyire ne tudna térképet olvasni.

Amikor *Egy fölmérés* című térképemet azért támadja meg, hogy az arról szól, amiről az atlasz egészébe szervesen illően indokolt szólnia (V.ö. Rejtő Jenő: Az előretolt helyőrség. „Megőrült?... A nevemen szólít?!”), ismét arról van szó, hogy azt képzeli, lehet úgy ismertetést írni, hogy a recenzor nem az ismertető

tartalomról ad számot, hanem arról, hogy annak nem, de helyette valami másnak kellene léteznie, csak mert a recenzor szakmai érdeklődésébe az utóbbi jobban illene. Úgy látszik ebben igaza van, mert teljeséggel haszontalan írását rejtélyes okból, de leközték. Afölött értetlenkedik, hogy „nem a valóban releváns, a társadalmi tények lényegét” vittem térképre, majd, mint máshol, ismereteit csillogtatja oda nem tartozóan és igen szükségtelenül. Igaza is lenne, ha arra törekedtem volna, amit ő a téma láttán csak odaképzelt, hogy dolgom lett volna. Megint arról van szó, hogy sehogyan sem megy a fejébe mi az, hogy történelmi atlasz és, hogy annak nem főadata az, amit ő a maga irreleváns szakmai korlátai között egyedül lehetségesnek képzelt. Ez a *Számok* címűt követő térkép, ahhoz kapcsolódóan historiográfiai: a táguló ismeretekről ad számot és hasonló vonatkozásokban. Eszem ágában sem volt – hadd döntsön munkája szerkezetéről és jellegéről maga a szerző – ez esetben semmi újat nem hozva magyarországi „társadalmi tények” részleteinek agyontérképezésével terhelni meg az atlasz szemlélőjét. Az 1893-as fölmérés adatait annak idején, közzététele részeként térképre vitték, méghozzá sokra. Mindaz, amit Szuhay a saját ismereteiről tájékoztatva, bár fölöslegesen, de szorgalmasan fölsorol, már egy és negyed évszázada elérhető máshol: atlaszomba nem tartozik. Nem Szuhay dönti el munkám számára mi a „valóban releváns” és nincs olyan külső szempont sem, ami ezt meghatározhatná. Lehet valami az ő más érdeklődése számára az, de egy történelmi atlaszban mégsem az. Szuhay kivehetően egysíkú megközelítése, szűk szakmai elfogultsága számára ez úgy látszik túl bonyolult. Arról is megfeledeznek, hogy atlaszom nem kizárólag a magyar cigányok ügyeinek szentelt, hanem a cigányság szempontjából az egész világra kiterjedő, így súlyos hiba lett volna azt egy hazai vonatkozás nem csak szükségtelenül, de nagyon aránytalanul is túltárgyalásával szerkezetileg fölborítani. Önálló munkát alkottam, céloom nem lehetett egy megközelítésében csak korlátozottan odaillo régi kiadvány másolása. Ami pedig szociológiai jellegű aggodalmait illeti, az ilyenek közül a tárgyalásra érdemesnek tartott nem kevéssel térképem kísérőszövege még meg is ismertet. Erről, ha már a témát érintette, helytelen volt hallgatnia.

Csak okvetetlenkedés az a panasz, amellyel azt teszi szóvá, hogy a *Sztárok* című térképen, ahol azt az önmagában nem kevés figyelmet érdemlő jelenséget térképeztem, hogy egy olyan, tipikusan az európai társadalom peremén élő nép egyes zenész tagjai, amilyen a cigányoké volt a 19. században, saját erejükből világraszóló hírnévre téve szert uralkodók rendezvényeinek nélkülözhetetlen szereplőivé válhattak, ott a kérdéses művészek nevét közöltem, nem ahogy Szuhay kívánná, inkább a születési helyüket. Amit még eleve kizárt is egy egész Európát ábrázoló térképen oda, ahol mind volt, Magyarországra zsúfolni. E térképről szólva azonban hiányról is beszél. Szerinte fontosat mulasztottam azzal, hogy nem foglalkoztam cigányzenészek újabb keletű tevékenységével. Holott erről bevezetőmben olvashatta, hogy „Míg az atlasz határozottan törekszik kiemelkedő múltbeli cigány személyiségek, illetve tevékenységüknek a térképeken szerepeltetésére, ezt az utóbbi

évszázadra nézve részint megugrott számuk miatt, azaz arányossági meggondolásból, de – nem „Ki kicsoda?” jellegű kiadványként – az esetlegesen fölmerülő személyes természetű aggodalmak megjelenésének elkerülése érdekében is, tehát indokoltan mellőzi.” Megközelítésmódom elmulasztott korrekt közlése esetén recenzorként Szuhay azt még megtehetette volna, hogy kifejti, azt miért helyteleníti, esetleg sajnálkozik afölött, hogy a kérdéses részletek bemutatására egy történelmi atlasz nem vállalkozhatott, de, hogy azt igyekezzen tudatosítani az olvasóban, ahogyan megtette, hogy valamiről – mintha távollétére nem volna jó ok, és azt nem indokoltam volna – csak úgy megfélekedtem, az nálam „hiány”, az még az ő atlaszommal szembeni már megszokott manipulációi sorából is kirívó csalás.

Munkám minél több szempontból rosszallásának látszatra lehetővé tételére máshol is tesz úgy mintha álláspontjaimról nem tudna, illetve az más lenne, mint ami. Ez különösen áll ciganológus kötélfűzások úgy tűnik kedvenc, a cigányság mibenlétét feszegető álproblémájára, eredetének (nem szerintem) kérdésében. Bár erről bevezetőmben kifejtettem félre nem érthető álláspontomat, és egyes összefüggésekben szempontjaimra máshol is rávilágítottam, Szuhay mégis jónak látta úgy csinálni, mintha sehol nem találkozott volna a probléma mesterkélt voltára mutató, azt atlaszom számára a gyakorlatban fölöldő érveimmel. Ez azért is kár, mert ha egyet nem értésének kívánt hangot adni, szerencsésebb lenne, ha azt azzal szemben tenné, amit képviselek, nem valami mással szemben, amit maga csempész a számba, hogy engem a fölösleges álvitában – ki ugyan nem mondva, de értelmileg – az övétől különböző egyik táborba utalhasson és ennek örvén is elmarasztalhasson. A vita a legtömörebben úgy összegezhető, hogy vajon a cigányok Indiából, vagy egy európai, elszegényedett társadalmi rétegből származnak. Ez azért álvita, mert a kettő nehézség nélkül összeegyeztethető, amennyiben egy indiai eredetű réteg köré történt Európában asszimilálódás.

Bármit is gondol minderről Szuhay, bizonyos, hogy hallott már róla, hogy a cigányság historiográfiájában létező, sőt domináló nézet – illetve a romani nyelv és a genetika tanúsága szerint több annál – hogy volt olyan (talán több) embercsoport, amely akármikor is, de Indiából Európába jutva ott különböző neveken, nálunk végül „cigány”-ként lett ismert. Ő a mai cigány népességgel foglalkozásakor tarthatja ennél fontosabbnak a közéjük történt asszimilálódást, de azt semmiképpen sem állíthatja – már ha igazat kíván mondani – hogy az indiai kapcsolatról nem hallott. Pedig, amikor úgy fogalmaz „nem igazán tudok mit kezdeni a bölcső/őshaza konstrukcióval”, azt teszi. Föltűnő, hogy az általa úgy használt fogalom párból, mintha az tőlem származna, atlaszomban az „őshaza” szó egyszer sem fordul elő. E csúsztatás nélkül azonban, melyet Szuhay azért ad számba, hogy az álvita részeként süthessen rám valamit, amihez pedig tudja, hogy nincs közöm, ki volna téve annak, hogy itt sem marad miért leszólnia. Azzal az ál-logikával csúsztat itt is, amelyről a ciganológia kapcsán szóltam. A „bölcső” szót egy alkalommal használtam, de ez az irodalmias címválasztás (ennyi szerzői szabadságot talán ő is megenged) nyilván

kevés még Szuhaynak is ahhoz, hogy valamiféle álláspontot vetíthessen belé. Ezért tér vissza rá a maga megerősítését keresve, hogy további csúsztatással, cigánytelepek bemutatásának hiányolása szálán kérdezze nem kevésbé képtelenül, „És hol kérdés ebben az összefüggésben a «bölcső»?” Sehol, kedves Szuhay úr. Miért lenne? Szó sem volt efféléről, panaszos fölvetése szociológiai, antropológiai megközelítésű, annak is kínos, történelmi atlaszban értelmezhetetlen. Azt ugyanakkor, hogy a romani nyelv indoárja, ennyiben Észak-India mindenféle olyan bonyodalma nélkül fogható föl metaforikusan a cigányság bölcsőjének (függetlenül attól, ahogy bevezetőmben elmondtam, hogy vannak-e ma élő cigányok és a cigányság milyen arányában, akiknek fölmenői nem Indiából érkezve lettek cigányok), ami egy nem azonos értelmű, általam nem használt „őshaza” fogalomhoz köthető, Szuhay (ill. tábor) sem tagadhatja. Itt sincs tehát semmi hiba.

Lassanként pontosan is kimondható, amire korábban csak jellegileg utaltam, hogy valójában mi bánthatja Szuhayt, mi az, aminek kényszeres elmarasztalásai csak tünetei, egyben, hogy mi írásának az a vonása, ami miatt az nem lehet képes atlaszom hasznosan ismertetésére.

Olyan területen, ahol tevékenységetől, amelytől kivehetően úgy érzi – bár ez különben is igaz – nincs miért tartania, egyszer jót is mond rólam. Előzékenyen „történelmi atlaszok világában jártas, kreatív és kiváló tudós szakember”-nek nevez. Ezt azonban így folytatja: „az alkalmazott tudományok területéről átlátogatott a nyelvészet, a történettudomány, az antropológia, az etnográfia és a szociológia világába, hogy maga mondhasa meg, mi is a cigány/roma kutatások megismeréséből és elsajátításából ajánlható narratíva.”

Ez Szuhaytól nagyon önleplező. Egyrészt itt bukik ki belőle az úgy látszik saját vadászterületének tekintett ciganológiába kívülről, abban példa nélkül álló atlaszom elkészítése által – attól tarthat, súllyal – behatolásom miatti aggodalom. Úgy látszik, a megjelenített, önmagukban nehezen eltagadható tények közlése miatt fölfogásának a ciganológián belüli állásait érzi veszélyeztetve. Sejtethetően tehát szakmai féltékenység vezet, amikor munkámba azt vetíti, hogy én valamit, nyilván olyat, amit ő nem kíván, amittől fenyegetve érzi magát, meg akarnék mondani, valamiféle „narratíva” lenne amit képviselnék, pedig szó sincs róla. Az effajta szorongásai része lehet, hogy, amint láttuk, föltűnően fájjalja, hogy eszembe sem jutott egy (fölsleges) „kutatócsoport” szervezése, amit ő magától értetődőként misztifikál ilyenkor szükségesnek. Aligha véletlen, hogy erről vissza-visszatérően is élcelődik, mintha így leleplezné sugallt dilettantizmusom. „Egyszemélyes «munkacsoport»”-ként utal rám, majd, ahol nagylelkűen fölveti, hogy atlaszomnak magam által készített folytatása legyen, megengedi, hogy e célra „egy valódi kutatócsoportot” szervezhessek. (Abban talán Szuhay Péterrel?) És mit kellene egyáltalán kutatni? Cigánykutatás persze létezik, de nincs köze egy történelmi atlaszhoz, akkor sem, ha az a cigányság történetét dolgozza föl. Vajon Jan M. Pluvier-nek (*Historical Atlas of South-East Asia*, Brill, 1995) és Gütter Kettermann-nak (*Atlas*

zur Geschichte des Islam, Primus, 2001) vagy Yuri Bregelnek (*An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, 2003) is fölrója, hogy atlaszaikat (ha a rajzolását ők nem is) „egyszemélyes «munkacsoport»”-ként készítették el? Hogy a számos témát feldolgozó Martin Gilbert atlaszait – sok egyéb mellett – ne is említsem.

Másrészt az derül ki az idézett szakaszból, bár ez már nem éppen újdonság, hogy Szuhaynak egyáltalán nincs fogalma arról, amiről beszél. Vajon hogyan érti, micsoda fából vaskarika az, hogy én, mint a „történelmi atlaszok világában jártas szakember” *átlátogattam* mindabba amit elmond, hogy oda? Mivel foglalkoznak történelmi atlaszok, amelyekhez szerinte is értek, ha nem a történettudomány eredményeivel, amibe úgymond *átlátogattam*? Hogyhogy? Mit ért azon, hogy a történelmi atlaszkészítés úgy „alkalmazott tudományszak”, hogy független a többitől? Miből állna „a történelmi atlaszok világa”, ha nem történelemből, hogyha pontosan az az, aminek a vizuális közléséből áll? Az ember szédül.

El is tekintve attól, hogy ha már azzal tisztel meg, hogy a „történelmi atlaszok világában jártas szakember”-nek tart, meggondolhatta volna mielőtt szóvá teszi, amiről már beszámoltam, térképi jelek mellé szükségesnek deklarált „külön értelmező füzet” hiányát, de azt is (képtelenül ellenállni, hogy munkámat még e vonatkozásában is le ne szólja), hogy azt állítsa, hogy „a térkép/atlasz lapok többsége nehezen értelmezhető, eredendően nem térképre kívánczó (vagy nem azon megszokott) adatok zsúfolódnak össze rajtuk”. Nahát, nahát! „Jártas szakember”-ként ennyire ne tudtam volna, hogy mit csinálók? Másról van szó. Arról, hogy Szuhay nem mond igazat, illetve – itt is látszik – hogy képtelen térképolvasásra. Bár az adatok szokatlanságára nézve mond valamit. Mivel a cigánység történetéről ez az első atlasz, a legtöbb adat mint atlaszban nem is lehet benne más, mint szokatlan. Azok bemutatására készült. Azt lehetne gondolni, ez az atlasznak erénye, nem elmarasztalásának tárgya. Itt sem gondolta át mit mond, konkrétan mit kifogásol, csak a levegőbe beszélve mondott még egy – törekvése szerint – rosszul hangzó általánosat, és megint melléfogott.

Sokkal jelentősebb azonban az a már érintett melléfogása, hogy a történelmi atlaszok készítését, az abban való jártasságot, valahogyan, de érthetetlenül, valamilyen egészen különálló tevékenységnek fogja föl, ami szerinte mással, bár nehéz elképzelni miféle mással foglalkozik, mint amivel.

Magam, történészi képzettségem birtokában tevékenységemet a történelem térképi közlésére irányítottam, mivel az érdekelt. Számomra a térkép szerepe ugyanaz, ami a történészek többsége számára az írott szöveg: a kommunikáció eszköze. Amint ők, amikor egy írást közreadnak, nem külön „szövegspecialista” szakember mivoltuk mellett, illetéktelenként *rándulnak át* témájukhoz, hanem történészként közölnék munkákat, ugyanúgy nem rándulok át én sem sehova, amikor egy magam választotta téma térképrevitelét határozom el, és úgy közlöm, hanem a szakértelmeknek megfelelő munkámat végzem. Ez bármely nép, vagy terület történetére áll. Amikor a cigánység történetét viszem térképekre nem az történik, hogy

a ciganológiába (ezt takarja nála a nyelvészet, a történettudomány, az antropológia, az etnográfia és a szociológia felsorolása) átrándulva abba belekotnyeleskedek, hanem, hogy, mint máskor, a szakmámat alkalmazom. Arról készíték atlaszt, amiről kívánok nem, amit Szuhay megszabna nekem. Minden másképpen van, mint diletantizmusot sugalló zavaros, hamis állítása szerint.

Vajon amikor Erdély történetét vittem térképre, Európa területi változásait, vagy brit uralkodók tevékenységeit, akkor sem szakmámat gyakoroltam Szuhay szerint, csak át- és átráadtam volna ezekre a témákra nem tudni honnan, vagy e beállítását csak a ciganológia gondosan külön kezelte, mintegy saját dobozába zárt misztifikált világára nézve véli elmondhatónak? Ha igen, miben állna „történelmi atlaszok világában jártas szakember” mivoltom, és ha nem, a cigányság történetének térképezése mitől más, mint a többi témámé?

Történelmi atlaszok múltbeli események, tények, adatok térképi bemutatására, azoknak olvasóikhoz a vizualitás módszere által könnyebben átadhatósága érdekében léteznek. Előfordul, hogy valamilyen ideológiai megfontolásból hamis adatokat visznek térképre. Amelyik ezt teszi, történelmet hamisít, csal. Történelmi atlaszok esetében különösen nem hasznos „narratíváról” beszélni. Nekem sem volt effélem, és semmit sem – amivel pedig Szuhay többször is megvádol – „konstruáltam”, hiszen, le is szögezett alaptalan elképzelésével szemben még csak eszem ágában sem volt semmit sem magam „megmondani”. Ezek mind türheterlen vádaskodások a részéről, ugyanúgy, mint az, hogy „meséket” mondtam volna el, amint az, hogy nekem témámról valamiféle „filozófiám” lenne. Szintén visszautasítom azt az elvetemülten személyeskedését, hogy az atlaszt „filantróp úri passzió nyomán” készítettem volna el. („Micsoda marhaság!” tehetném hozzá, hogy így legalább egyik jelzője tarthatatlanságát bizonyítsam.)

Szuhay talán magából indul ki, esetleg az olyan, a mást, ha az tanulatlanabb, axiomatikusan lenéző, magát náluk többre tartó ember gondolkodását vetíti rám, aki másokat úgymond „föl akar emelni”. Számomra az efféle teljesen idegen, hamis. Egyszerűen annyi történt, hogy szeretem a munkámat, azt ha módom van rá, értelmesen, hasznosan, újat hozóan művelem és így, amikor eszembe jutott, hogy a cigányság történetét még nem vitték térképre, ilyen témájú történelmi atlasz készítésére senki sem gondolt, magától kínálkozott a gondolat, hogy akkor majd magam megcsinálom. Nem volt ebben semmiféle filantrópia, akkor sem, ha persze örülök annak, ha munkám mintegy melléktermékeként, azok akikről, illetve múltjukról szól, hasznát tudják venni, segít nekik. Örülök, de nem azért csináltam. Ugyanúgy hiányzik atlaszomból az is, amit Szuhay máshol képzel belé, amikor arról ír, hogy „Bereznavy narratívájában” (ami láttuk, nincs) „felismerhető a nemzetépítő roma értelmiség világképéhez és politikai törekvéseihez való hasonulás.” Ezen a téren – finom fogalmazásban – még alaposan mellé is fog, amikor azt is fölírja nekem, hogy a „legkevésbé érvényesül” nálam a „tudományos...megkülönböztető és elválasztó eljárás”, ami, mint elmondja „nem nemzetépítésben gondolkodik legfeljebb

regisztrálja annak kortárs roma értelmiségi próbálkozásait”. Amikor pedig pontosan az utóbbit tettem! Hol lát ő mást atlaszomban? Mitől nem regisztrálás, miért „nemzetépítésben” gondolkodás az, hogy atlaszom a „kortárs roma értelmiség” különböző kongresszusainak helyét és idejét, vagy más kezdeményezéseit hasonlóan bemutatja? Ami az általa állított hasonulást illeti, azt sem tudtam, amikor munkámba kezdtem, mi az, amit Szuhay így emleget! Azóta, az adatok térképre vitele során, azokat legombolyítva találkoztam vele, talán meg is ismertem, de okozati összefüggést nem volt Szuhaynak oka ott keresnie, ahol nincs. Egészen más motivál, mint amihez ő a maga világában úgy látszik szokott, vagy csak elképzel és önkényesen rámvetít.

Egyetlenegy dologgal foglalkoztam. A cigányság történetére vonatkozó adatok, ahogy lehet kimerítő azonosításával, és térképre vitelükkel. Más szóval kutatók által azonosított tények, illetve a korai időkre nézve olykor mindössze föltevések, mindenesetre tudományosan alátámasztott föltevések vagy hipotézisek bemutatásával. Ezért nincs Szuhaynak semmilyen alapja arra, hogy munkám tartalmát mesének nyilvánítsa. Föltéve, hogy az általam bemutatott tényeket, vagy egy részüket nem tekinti valóságosnak és meg is tudja indokolni, miért nem, ezt elmondhatta volna. De egy ilyenre sem mutatott rá, csak azt igyekezett olvasójában mellékesnél is mellékesebb mellékkörülmények hamis beállításával tudatosítani, hogy az atlasz egyszerűen rossz, nem is lehet más. A tartalom mesének deklarálása is ilyen. Az adatok nem mesék. A kis számú bizonytalan adat olyan közlése, mely a bizonytalanság tényére rámutat, tisztességgel szintén nem bélyegezhető annak. A szövegben néhol előforduló hipotézisek, ha ezt a vonásukat nem rejtettem el, sőt hangsúllyal kiemeltem, ami így volt, szintén csak maximális rosszhiszeműséggel – azaz igaztalanul – nevezhetők mesének. Arról meg végképp nem tehetek, hogy az így ismertett tények (ami bizonytalan vagy hipotetikus ezen akkor sem változtat, ha tévesnek bizonyul) együttesen olyan képet adnak, ami Szuhayt zavarja.

Ebből két dolog következik. Egyrészt az, hogy neki magának lehet olyan „narratívája”, amit a tények összeállításából magától adódó történeti valóság képe zavar. És tényleg le is szögezi írása végén, amikor munkámat, azok után amit összehordott meglepően, és nem kevés következetlenséggel „végül is fontos”-nak nevezve – már láttuk – „valódi kutatócsoport” szervezésére buzdít. Ennek, víziója szerint, olyan atlaszt kellene készítenie, „amely majd segíti a cigányok/romák önismeretét, és legalább annyira tisztán láthatóvá teszi a cigányok/romák felett ítélkező hatalmi intézmények tisztségviselőit és a magasabb társadalmi státuszu csoportok tagjait, hogy miért is «tartunk itt»”. Aminek mind semmi köze egy történelmi atlaszhoz, ahhoz, ami annak a dolga. Hogy miért ne lehetne olyan munkát készíteni, amelyet Szuhay szeretne, a sajtómtól függetlenül, nem értem. Azt sem értem miért helyezkedik arra az álláspontra, hogy vagy olyan legyen egy atlasz, amilyen őt érdekli, vagy semmilyen. Írásából ugyanis ez következik. Lehet, hogy azzal függ ez össze, amit a cigánológia rendelkezésére álló, véges anyagi forrásokról említettem.

Ha Szuhay annyira fontosnak tartja olyan – nem történelmi – atlasz elkészítését, amilyen, még ha a maga területén bizonyára hasznos is lenne, engem nem érdekel, intézkedjen, ha kíván. Mi közöm nekem, vagy munkámnak ehhez?

A másik kínálkozó következtetés az, hogy Szuhay nem tud mit kezdeni a tényekkel. Arra is utalt írása végén, mintha a cigányság története nem volna három-, de talán ötszáz évnél távolabbra követhető. Az biztos, hogy minél messzebb megyünk vissza a múltba, annál homályosabb a kép. De abszurdítás, hogy amiről nincs az ő számára – világos, hogy kulturális antropológiai és szociológiai megközelítésben – érdekes adat, azt egy történelmi atlasznak nem föladata bemutatni. Ismét elárulja, hogy amit kívánna, nem történelmi atlasz.

Ahhoz, hogy írásának értelme is legyen, narratívákról fantáziálás helyett, ha úgy gondolta, meg kellett volna konkrétan mondania mivel nem ért egyet. Utalásai alapján ezek a kérdések merülnek föl: Szerinte nincs romani nyelv? Az nem indóárja? Ez nem mutat egy embercsoport Indiából Európába érkezésére? Nem érték azt perzsa, örmény hatások? Cigányokra a 16. század előtt tett utalások, róluk szóló adatok mind, mind nincsenek, én találtam ki őket, nem megadott forrásaimból merítettem, hogy az legyen, aki (szerinte) „elmondhassa” amit ő érvénytelennek deklarál? Vagy, a folyamat másik végét érintve a cigány értelmiség újabb keletű törekvései, melyeket én mindenféle „hasonulás” nélkül, mint tényeket vittem térképre, azok nincsenek? Pedig úgy mondta, hogy azt regisztrálni szabad. Az a helyzet, hogy bár Szuhay a cigányságra „történelem nélküli nép”-ként utal, ilyen nincs. Minden a történelem során azonosítható népnek, márpedig a cigányság úgy ezer éve mindenképpen ilyen, akkor is van történelme, ha saját állama nem is volt. Csak az állammal rendelkező népek körében szokás úgy beszélni ilyen népekről megkülönböztető, sőt lekezelő lenézéssel, hogy azok történelem nélküliek. Minden nép élt valahol, lehet, hogy mozgásban is volt, megismerhető tevékenységei voltak, vagy egyes tagjainak voltak, és mások is bántak vele ilyen-amolyan módon. Ez mind, és még több, része a kérdéses nép történetének. Az ilyen részletek térképi megjelenítése egy történelmi atlasz föladata. A cigányság múltját megjelenítő sajátom erről szól. Elkészítése során tényeket vittem térképre, amiket Szuhay ugyan elvitatni nem tud, azt meg sem próbálja, létüket megközelítésmódja számára alkalmatlanként mégis egészében tagadja, üres szócsavargatásokkal, alaptalan, oda sem tartozó vádaskodásokkal, illetve még kevesebbel manipulálva elutasítja. Ami pedig azt az okvetetlenkedését illeti, hogy „kinek a története az atlaszlap gyűjtemény?” *a mi?* „A cigánynak mondott embereké, avagy a cigányokról döntő embereké, a hatalmi pozícióban lévőké, netán a cigánynak mondott emberekről tudósítóké?”, arra a nem félreérthető pontos választ bevezetőmben már megadtam. Lényege: a megfelelő összefüggésben, illetve helyen mindegyiké. Kár, hogy Szuhay itt is úgy tesz, mintha nem látta volna.

Az elfogulatlan tárgyszerűségnek még nyomait is fölismerhetően gondosan kerülő írásában Szuhay valójában nem ismertet. Az olvasó a térképek – igen

különösen – egészében odamásolt jegyzékén túl szinte semmit sem tud meg munkámról. Nem az az igazi problémám más, már vázolt okok miatt haszontalan írásával, de sokat elárul minőségéről, hogy a mintegy hét és háromnegyed oldalból, amin megjelent, egy és negyed oldal áll a térképek jegyzékének odamásolásából, gyöngébb középiskolás dolgozatokra ennyiben annál is inkább emlékeztetve, mert még egy további fél oldalon bevezetóm egy nagyobb szakaszát is idézi – ismeretetés gyanánt. Ezen és a már érintett elmarasztalásokon túl az olvasót csak arról informálja, azt viszont gondosan, hogy – tessenek kapaszkodni – „Minden térkép-lap-pár (szöveg és atlasz)” *hogya micsoda?* „a könyv bal felső sarkában növekvő sorrendben jelenik meg”, azaz a témákat, ki hitte volna, azok sorrendjében, igen, megszámoztam. Ez írása egyetlen, ha nem is éppen hasznos, de legalább tényszerű közlése. Föltűnő az is, hogy a cigányság szempontjából világtörténeti atlasz – elvben – bemutatásakor, annak – mást csak egész kivételesen érintve – mennyire leginkább hazai vonatkozásai aggasztják.

Atlaszomat úgy marasztalta el szokatlan elszántsággal és nagyon, hogy egyetlen létező hibáját sem mutatta ki. Tárgyszerűtlen, alkalmazhatatlan, mindenestől haszontalan írását teljes egészében visszautasítom.